

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 2. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

F. Romhányi Beatrix
Az tatárjárás előtti Alföld Árpád-kori népességéről és birtokviszonyairól

---

Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes
A Magyar Kamara hivatalnokainak mobilitása 1527–1567 között

Dáné Veronka
Kemény János *continuus* szolgái

Szalai Ágnes
A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend”

Deák Ágnes
Ismeretlen konzervatív kiegyezéstervezet – 1864

I. Tóth Zoltán
Székelyek és románok Kézai mester *Gesta Hungarorum*ában

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2021-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 2. szám

TANULMÁNYOK

- Romhányi Beatrix Az Alföld Árpád-kori népesedési és birtokviszonyai a tatárjárás előtt 161
- Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes A Magyar Kamara tisztviselőinek hivatali mobilitása 1527–1567 között 193
- Dáné Veronka Egy erdélyi főúri udvar a 17. század közepén. Kemény János *continuus* szolgálói 207
- Szalai Ágnes A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend” kormányzati szerepe I. Apafi Mihály 1663. évi távolléte idején 227
- Deák Ágnes Ismeretlen konzervatív kiegyezéstervezet – 1864 241

ADATTÁR

- Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes A Magyar Kamara tisztviselőinek hivatali mobilitása 1527–1567 között 259

HAGYATÉK

- I.Tóth Zoltán Székelyek és románok Kézai mester Gesta Hungarorumában. I. rész 289

MEGEMLÉKEZÉS

- J. Újváry Zsuzsanna: Zimányi Vera (1930–2021) 315

A HELYTARTÓK, BORNEMISSZA ANNA ÉS A „TANÁCSI REND”
KORMÁNYZATI SZEREPE
I. APAFI MIHÁLY 1663. ÉVI TÁVOLLÉTE IDEJÉN

SZALAI ÁGNES

THE LIEUTENANTS, ANNA BORNEMISSZA
AND THE GOVERNMENTAL ROLE OF THE “COUNCILLOR ESTATE”
DURING THE ABSENCE OF PRINCE MIHÁLY APAFI I IN 1663

The institution of lieutenancy, temporarily being in charge of the government alongside or instead of the prince, is a well known feature of the one-and-a-half-century long history of the Principality of Transylvania. Yet the Apafi period attracted much less attention from this perspective than the more successful periods of the Principality, despite the fact that the institution of the lieutenancy did not disappear in the last years of the independent Principality. The paper accordingly explores the governmental activities of the lieutenancy committee of 1663, as well as of Princess Anna Bornemissza and the princely council, in the absence of Prince Mihály Apafi I.

Keywords: Mihály Apafi I, Anna Bornemissza, lieutenancy, princely council

Az Erdélyi Fejedelemség százötven éves fennállásának történetében nem ismeretlen a helytartó, a helytartóság intézménye, aki a fejedelem mellett vagy annak helyetteseként ideiglenesen a bel- és külpolitikai kormányzatot vitte, illetve a főhatalmat gyakorló személyek testületét jelentette. Csak néhány példát kiemelve gondolunk itt Fráter György működésére, a Hármastanácsra, vagy éppen Bethlen István kormányzói-helytartói tevékenységére.¹ A példák közül, még ha a lista nem is törekedett a teljességre, jól látható, hogy az Apafi-korszak feltárása e tekintetben is kevesebb figyelmet kapott a fejedelemség sikeresebbnek ítélt időszakainál, noha az önálló Erdélyi Fejedelemség utolsó korszakából is van tudomásunk helytartói kormányzat (*locumtenens*) tevékenységéről.² A helytartók kijelölését a korábbi időszakokban is gyakorta a fejedelem országhatárokon kívül való

Szalai Ágnes, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola; tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály.

- 1 Oborni Teréz: Bethlen Gábor utasítása helytartójának, Bethlen Istvánnak (1620). *Történelmi Szemle* 49 (2007) 249–261.; Horn Ildikó: Az erdélyi Hármastanács kormányzata. *Századok* 140 (2006) 883–924.; Rácz Lajos: *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp., 1992. 125–150.
- 2 Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6) 32. A kötet csak az Apafi-kori helytartók tényét és kilétüket rögzíti.

tartózkodása motiválta, s az általunk vizsgált, 1663. évi testület kinevezésének hátterében is ez állt.³

Az oszmánok ugyanis 1663 nyarán a Habsburgok elleni nyílt összecsapásaik támogatása érdekében a két román fejedelemség, a kozák és a tatár seregek mellett I. Apafi Mihályt is hadba szólították.⁴ Az erdélyiekhez a nyár első heteiben érkező kapudzsi pasa, majd július közepén, az oszmán-törökök észéki táborából hazatérő Daczó János portai követ által a török császártól és a fővezértől hozott levelek további utasításig csupán az erdélyi hadak összegyűjtésére és készenlétben tartására szólították fel a fejedelmet.⁵ Annak ellenére, hogy kezdetben a fejedelem a tanácsurakkal való gyulafehérvári tárgyalása értelmében próbálta elkerülni az erdélyi katonaság teljességének fegyverbe szólítását,⁶ az oszmánok nyomására már a nyári hónapokban kezdetét vette az erdélyi hadak „felültetése” a táborba szálláshoz.⁷ Néhány héttel később azonban világossá vált, hogy „urunkat ő nagyságát hívhatja a fővezér hamar, csak kevesed magával, nem úgy, hogy hadi erejére volna szüksége, hanem csak maga személyére”.⁸ Ezért Apafi csak udvara egy részével – körülbelül kétszázadmagával – elindulva, Kiskunhalas és Esztergom érintésével érte el a fővezér Érsekújvár alatt táborozó seregeit,⁹ s az otthoni kormányzati ügyek vitelére Béli Pál, Petki István és Andreas Fleischer személyében nevezte ki helytartóit.

³ Trócsányi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései*. Bp., 1976. (Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez) 47–48.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) P659. A Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Missiles. 54. cs. Nr. 1117./22.; Tóth Ernő: Id. Hídvégi Nemes János naplója. *Történelmi Tár* 4 (1902) 383.; Uő: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. *Erdélyi Múzeum* 17 (1900) 87. Elsősorban a naplók júniusi és júliusi bejegyzései tanúskodnak minderről.

⁵ MNL OL X7314. Másolatok Gyűjteménye. Colecția Generala. 19048. mikrofilmtekercs. Az iratok számozatlanok. A fővezér levelének párja, melyet hozott Daczó János a vécsi táborba. 1663. július 17.; „... postulator a te, ut omnibus sub manu tua existentibus viribus promptus esto et paratus, utpote magnatibus tuis strenuis militibus turmarum tuarum capitaneis bonis aptisque peditibus et cum totis tuis cohortibus in unum certum locum eos convocando et congregando esto tali apparatu, [...] quam primum a serdare nostro supremo mandatum habebis, intra spacium unius horae pedes possis movere in castra nostra potentissima et quae ipsi tibi demandaverit, tota anima, capite cordeque ea imitatio, sciens, quod mandata ipsius mea sunt...” In: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* I–XXI. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1–21) Szerk. Szilágyi Sándor Bp., 1875–1898. XIII. (1661–1664) 240. (= EOE) Vö. Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Bp., 1993. 152–153., 162–163.

⁶ *Teleki Mihály levelezése*. I–VII. S. a. r. Gergely Sámuel. Bp., 1905–1916. II. (1661–1663) 517. (= TML) „... ő nagysága hétfűn mind asszonyunkkal elmenének Fejérvárra, [...] tovább mi leszen s mi ad Isten, van az ő felsége bölcs tanácsában.” Bethlen János elbeszélése szerint a gyulafehérvári tanácsülésen csak ő maga, Bánffy Zsigmond és Keresztesi Ferenc vett részt. Vö. Bethlen: *Erdély története*, 151., 153.

⁷ Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. [Archivele Naționale ale Romănei, Direcția Județeană Cluj] (Kolozsvár; = RNL KMI) Fond Familial Béldi. Nr. 324./139./1.; MNL OL X1249. Beszterce város és kerület levéltára. Missiles. 469. t. Nr. 1663./143.; Szegedi Tudományegyetem. Klebelsberg Kuno Könyvtár. (= SZTE KKK) Kéziratár. Szádeczky-Kardoss Béla hagyatéka. Ms. 54. I. Apafi Mihály és Bornemissza Anna levelezése. Apafi Mihály Bornemissza Annának. Szeben, 1663. július 29. Az oszmánok parancsa szerinti hadba szállás teljesítésében az a hírsztelés is közrejátszott, hogy a fővezér Haller Gábort szemelte ki fejedelmjelöltként, ha Apafi nem teljesíti parancsukat. Erre lásd pl. TML, II. 588.

⁸ MNL OL P659. 54. cs. Nr. 1117./23–25.

⁹ A részletekről lásd Tóth: I. és II. Apafi Mihály, 87–88. Októberi és novemberi bejegyzések. Az erdélyi seregek megrendezése érdekében Apafi Kiskunhalason kiadott hadi *edictuma*: MNL OL X7314 19048. t. Hadi edictum a szitkozódásról. Oppido Halas, 1663. október 10.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a helytartók, kiegészülve a korszakban kiemelt szereppel bíró „tanácsi rend”, vagyis a fejedelmi tanács Erdélyben maradt tagjival és Bornemissza Anna fejedelemasszonnyal, miként látták el a felső szintű kormányzat irányítását a fejedelem hozzátvetőlegesen három hónapnyi távollétében.

Az otthon maradt kormányzat személyi összetétele

A fent megnevezett helytartók kiválasztásának okai között mindenképpen érdemes feltárni a három rendi nemzethez való kapcsolódásukat és az országos politikára való befolyásukat. Petki István tanácsúr a korabeli elbeszélések szerint a magyar vármegyék képviselőjében került a helytartói tisztségbe,¹⁰ ugyanakkor a katonai és kormányzati téren egyaránt sokat tapasztalt székely főúr érdemeit minden bizonnyal az ország másik két natiója is elismerte.¹¹ A szászokat érthető módon a szebeni királybíró, Andreas Fleischer tanácsúr reprezentálta a helytartói testületben.¹² Mellettük Béli Pál kinevezésében – a székelysége való befolyása mellett¹³ – az is közrejátszhatott, hogy Apafi a katonai kérdésekben igen nagy tapasztalattal bíró főurat szemelte ki az ország vezető katonai tisztségének, a generálisi pozíciónak a betöltésére. Az ország generálisának nagy fokú katonai-kormányzati szerepvállalása a fejedelem távollétében különösen indokolt volt, amelynek szükségességéről Apafinak a korábbi évtizedekből előképei is voltak.¹⁴ Az ország ugyanis csak éppen ekkoriban szabadult fel az Apafi hatalmát biztosító, a fejedelemségben kvártélyozó oszmán seregek nyomása alól, emellett a váradi törökök folyamatos fenyegetése – habár nyilván egy részük a fővezér hívására szintén harcba indult – veszélyt jelentett az ország területi integritására nézve.¹⁵ Az erdélyi vég helyekben a korábban a Habsburgok által Kemény János támogatására küldött császári-királyi őrség jelenléte is

¹⁰ Bethlen János Petkit „Erdélyország megyéi” képviselőjeként írja le. Bethlen: *Erdély története*, 177. Hasonlóképpen Frank beszámolója: „Locumtenentes [...] constituuntur ex Hungaria spectabilis dominus Stephanus Petki generalis capitaneus totius militiae Transylvanicae etc. [...]” EOE, XIII. 268. Megjegyzendő, hogy Petki generálisságára semmilyen más forrás nem utal, bizonyos, hogy a tisztséget Béli Pál töltötte be ekkor. Uo. 248.

¹¹ Petki működéséről lásd Mordovin Maxim: Petki István, II. Rákóczi György udvarmestere. In: *Szerencsének egyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Szerk. Kármán Gábor – Szabó András Péter. Bp., 2009. 373–422.

¹² Trócsányi: *Erdély központi, 27.*, „Locumtenentes [...] constituuntur [...] ex Saxonibus generosus dominus Andreas Fleischer Regius judex Cibiniensis etc. [...]” EOE, XIII. 268.

¹³ „Locumtenentes [...] constituuntur [...] ex Siculis generosus Paulus Béli etc. [...]” EOE, XIII. 268.; Balogh Judit: Béli Pál kapcsolatrendszere az erdélyi elitben. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente – Novák Ádám. Debrecen, 2019. 123–141. Mindennek elemzéséhez további értékes adalékul szolgálhat MNL OL P669. Uzoni Bély család levéltára. I-II. tétel.

¹⁴ Apafi Mihály leveleskönyvében a kiemelt fontosságú, elsősorban külpolitikai vonatkozású levelezésanyag másolatai mellett feltűnik az alábbi címet viselő bejegyzés: „Az Erdélyi Méltóságos Fejedelemlnek Magyar ország választott királyának második Jánosnak a Török Császárhoz Szultán Szulimánhoz való menetelnek megírása. Mely volt Anno 1566.” Mindez részleteiben is kitér a generális fontosságára a fejedelem országhatáron túli távozásakor, annak érdekében, „hogy az ország jó rendben maradjon”. MNL OL P1239. 10. d. 3–57. Apafi Mihály leveleskönyve. Nr. 3–26. (Különösen Nr. 11.)

¹⁵ TML, II. 579., 585. A feldolgozott források közül éppen a helytartók Bornemissza Annához intézett levele írja le igen plasztikusan a fennálló helyzetet, miszerint „... naponként a végbeli töröktől való hódoltatás

elengedhetlenné tette az ország katonai vezetőjének kormányzati hatalommal való felruházását, kiváltképp, mivel az Erdélyi Fejedelemséggel való viszonyuk ekkoriban még teljesen rendezetlen volt. Nem meglepő, hogy Béldi kezdetben igyekezett hártani saját felelősségét, s magát a feladatra alkalmatlannak tartva protestált kinevezései ellen.¹⁶ A fejedelem minden bizonnyal nem fogadta el tiltakozását, s az országból való távozásakor Petki és Fleischer mellett Béldi kezébe helyezte a helytartói hatalmat.

A helytartók mellett ugyanakkor egyértelmű, hogy Apafi bizonyos megtárgyalandó kérdések döntési jogát feleségére, Bornemissza Annára ruházta. Mindezt elsősorban az teszi bizonyossá, hogy az erdélyi főurak a magánjellegű ügyeik mellett különböző, az országos politikát érintő kérdésekben, míg a helytartók és a rendek súlyos kormányzati döntések meghozatala és/vagy megerősítése érdekében is a fejedelemasszonyhoz fordultak.¹⁷ Emellett a portai követ, zágoni Jankó Péter a helytartók és Apafi értesítése mellett a principissához rendszeresen intézett, roppant részletes jelentései is Bornemissza Anna kormányzati szerepvállalására utalnak.¹⁸

Mindemellett a fejedelemasszony „helyettesi” pozícióját erősíti az a tény is, hogy Apafi távolléte alatt a korszakban kiemelkedő kormányzati szerepet vivő fejedelmi tanács otthon maradt tagjaival több esetben tanácskozott, s a döntések meghozatala érdekében Apafihoz hasonlóan esetenként bekérte a „tanácsi rend” tagjainak cenzuráit is.¹⁹ Mindez már önmagában is jelzi a fejedelmi tanácsstagok kormányzati befolyását, ugyanakkor a „tanácsi rend” tagjainak egymás közötti, továbbá a fejedelemhez intézett misszilisei, valamint a fejedelemasszonnyal való levélváltásuk további bizonyítékai annak, hogy a fejedelmi tanács Erdélyben maradt tagjai – a helytartók és Bornemissza Anna mellett – jelentős befolyással voltak a kormányzati intézkedésekre. Közülük is Bethlen János kancellár, valamint a török tartományokkal szomszédos vármegyék főispánjai, Bánffy Dénes, Bánffy Zsigmond, Kapi György és Keresztési Ferenc személye emelendő ki.²⁰

nem szűnik, melyre nézve, ha hatalmas császárunk nyavalyánkat meg nem orvosolja, elveszünk”. RNL KMI Colecția Personală Kemény Jozsef. Fond 594. Nr. 1353./1.

¹⁶ EOE, XIII. 247–248.

¹⁷ A teljesség igénye nélkül: az ekkoriban rabságba vetett Zólyomi Miklós ügye kapcsán jegyezte meg Rhédey Ferenc, hogy „úgy érvén, hogy ezen dolog bízott volna a fejedelemasszonyra ő kegyelmére...” MNL OL P1239. A Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Apafi Mihály Gyűjtemény. 1. d. 1–1663–19. Nr. 92–93. Továbbá Mikola Zsigmond saját jószágügyeinek intézése kapcsán írta, hogy „az én kegyelmes uramnak itthon nem létében nagyságod méltóságos személye eleiben kellették igazítanom...” Uo. Másolatok Gyűjteménye. X1892. Colecția Personală Kemény Jozsef. 11694. t. Mikola Zsigmond Bornemissza Annának. Kolozsvár, 1663. november 10.; Béldi Pál, Petki István, Fleischer András Bornemissza Annának. Segesvár, 1663. november 18.; A rendek Bánffy Dénest küldték az országgyűlésről a fejedelemasszonyhoz egyes határozatok megerősítése érdekében. Lásd Román Nemzeti Levéltár Széchenyi Megyei Igazgatósága. [Archivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu] (Nagyszéchenyi; = RNL SzMI) Colecția Benigni. Nr. 60./8–9.

¹⁸ MNL OL X1892 11694 t. Jankó Péter Bornemissza Annának. Drinápoly, 1663. november 3.; P1239. 1. d. 1–1663–12.; 9. d. 2–1663–7.

¹⁹ TML, II. 617., 631–632.; MNL OL X1892 11694 t. Kapi György Bornemissza Annának. Arany, 1663. november 20.

²⁰ MNL OL P1239. 9. d. 2–1663–3. Nr. 6–7., 2–1663–4. Nr. 8–9., 2–1663–10. Nr. 26–27.

A hadjárat előkészületei

A hadjárat előkészületei 1663 nyarán, a táborba hívó parancs kézhezvételét követően sietőséggel megindultak, s emellett, hogy Apafi megkezdte a felkészülést a hadba szállásra, már ennek megszervezésébe is bevonta a későbbi távollétében az otthoni kormányzatot vivő fejedelemasszonyt és főurakat.

A fejedelem egyrészt a szászoktól bekérte a táborozáshoz szükséges társzekereket, élelmet és öltözeteket, másrészt elrendelte a kincstári uradalmak és végvárak munícióval való megerősítését, mivel a tatárok, kozákok és a két román fejedelemség hadseregének Erdély területén való hadba vonulása nagy veszélynek tette ki a lakosságot.²¹ A fejedelem tárgyalások révén ugyan igyekezett elérni, hogy az idegen hadak ne a fejedelemség területén keresztül vonuljanak a fővezér táborába, törekvése azonban eredménytelennek bizonyult.²² Így az idegen hadak pusztítását megelőzendő Apafi Erdély-szerte szétküldette parancsát, felszólítva a lakosságot, hogy a kártételek elkerülése érdekében keressenek védelmet az erdélyi erősségekben.²³

Ki kell emelni, hogy a fejedelem későbbi távollétében a kormányzatot vivők is szerepet vállaltak a tatár, kozák, havasalföldi és moldvai hadak Erdélyen való átvonulása elleni védekezésben. Az idegen hadak Bozza mező táján és a Barcaságban kezdték meg 1663. július közepén a táborozást, s tervezték meg az Erdélyen való átkelést.²⁴ A havasalföldi vajda és Bornemissza Anna levélváltása arra enged következtetni, hogy a lakosság megóvása érdekében az erdélyiek együttműködtek az átkelő hadak előljáróival, cserébe elvárva a seregeik megregulázását. Így a havasalföldi hadak gyors mozgásának segítése érdekében gondoskodtak az erdélyi hidak karbantartásáról, a moldvai, tatár és kozák hadakat pedig átmenetileg a Béli Pál felügyelete alá tartozó havasokban állomásoztatták.²⁵ A hadak Szebent érintve, a Kajánon átkelve érték el Váradot, majd csatlakoztak a fővezér csapataihoz.²⁶ A kártételek mérséklését bizonyára segítette, hogy mind Apafi, mind az Erdélyben maradt kormányzat a portai követ, Jankó Péter közreműködésével az Erdélyen át a tatár hadakat kísérő császár pasát és egyéb portai méltóságokat is kupákkal és pénzzel kenyerezett le a seregek fegyelmezett átvonulásának és az erdélyi ügyek támogatásának ígéretéért cserébe.²⁷ Az erdélyi kormányzat a tatár, kozák és a román fejedelemségek seregeinek hazautjáról is folyamatosan tájékozódott a lakosság védelme érdekében. Egyrészt a várbeli magyar előljárókat, így Ébeni István szamosújvári és kolozsvári kapitányt, vala-

²¹ MNL OL X7314 19048. t. Apafi Mihály Szebennek. Radnót, 1663. szeptember 14.; X1249 469. t. Nr. 1663./154., 163.

²² EOE, XIII. 243.; TML, II. 541.

²³ MNL OL X1249 469. t. Nr. 1663./129.

²⁴ TML, II. 564.; MNL OL P659. 54. cs. Nr. 1117./22.

²⁵ *Török magyarkori állam-okmánytár*. I–VII. Szerk. Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1868–1872. (Monumenta Hungariae Historica 4. Diplomataria 1–9) IV. (1661–1670) 100–101.

²⁶ TML, II. 557. Az idegen hadak útvonaláról és pusztításáról lásd még Tóth: Id. Hídvégi Nemes János, 384. (Különösen a július 21–24. közötti bejegyzések.), Uő: I. és II. Apafi Mihály, 87. (Különösen az augusztus 27–31. közötti bejegyzések.)

²⁷ MNL OL P1239. 1. d. 1–1663–12. Nr. 72–73.; 9. d. 2–1663–7. Nr. 15–17.

mint Teleki Mihály kővári főkapitányt kérték a rendszeres információszolgáltatásra,²⁸ másrészt Jankó Péter *kapitihá* is értesítette a fejedelemszonty a hadak mozgásáról.²⁹ Közülük végül csak a moldvai seregek tértek haza a fejedelemségen keresztül néhány tártár és kozák katonaelemmel kiegészülve, így viszonylag csekély veszteséget okoztak az erdélyi lakosságoknak.³⁰

Az Erdélyben maradt kormányzat számára a hadjáratot megelőző feladatok közül a „generális mustra” lebonyolítása volt a legjelentősebb, amit Apafi megbízásából és az ő jelenlétében, a hadügyek terén gyakorlott két későbbi helytartó, Béldi Pál és Petki István vezényelt le augusztus végén.³¹ Emellett Bornemissza Anna komoly szerepet vállalt a fiskális jószágokból a táborozáshoz szükséges élelembeszerzésben.³²

Az Erdélyben maradt kormányzat intézkedései és eredményei

A fejedelemhez szeptember közepén érkeztek meg az oszmán-török követek a fővezér levelével, amelyben némi adóelengedést kilátásba helyezve szólította fel Apafit a hadba szállásra.³³ A fejedelem az oszmán-török követekkel való radnóti tárgyalást követően, még ott helyben tanácskozást tartott, amelyen vélhetően körvonalazta az Erdélyben hagyott kormányzat feladatait is.³⁴

²⁸ Uo. X1249 469. t. Nr. 1663./204.; P659. 54. cs. Nr. 1117./27.; TML, II. 631.

²⁹ MNL OL P1239. 9. d. 2-1663-7. Nr. 14-15.

³⁰ EOE, XIII. 46.; TML, II. 648. A moldvai hadakat Nemes János háromszéki főkapitány kísérte át hadaival együtt Erdélyen, minden bizonnyal a károk elkerülése, mérséklése érdekében. Tóth: Id. Hídvégi Nemes János, 385.

³¹ Tóth: Id. Hídvégi Nemes János, 384., Uő: I. és II. Apafi Mihály, 86. Balogh Judit is kitér tanulmányában a Béldi és Petki által levezényelt mustrára, amelynek okát Béldi esetében abban látja, hogy mindez „egyértelműen jelezte a fejedelem állásfoglalását Béldi mellett, illetve azt a törekvést, hogy Béldit a székelyföldi elitbe beágyazza”. Balogh: Béldi Pál, 135. Apafi részéről valóban nagy bizalomra utal Béldi megbízatása, azonban véleményem szerint döntésében nagyobb súllyal eshetett latba, hogy újonnan kinevezendő generálisként (amely tisztség a fejedelem Erdélyben tartózkodása esetén is az egyik legjelentősebb pozíció) és helytartóként az „országos elit” ismerje el a főúr tevékenységét. Mindezt tovább erősíti az a tény is, hogy Apafi ekkor nemcsak a székely hadak mustrálására adta ki parancsát, hanem más hadköteles elemeket, így a százsz gyalogokat is felszólította a gyulafehérvári generalis lustratióval való részvételre. Mindez érthető, ugyanis ekkoriban még a teljes erdélyi had táborba szállásának szükségességére számítottak. MNL OL X1249 469. t. Nr. 1663./143.

³² Uo. P1239. 9. d. 2-1663-3. Nr. 3. Az élésbeszerzéssel kapcsolatban Balogh Máté kérte a fejedelemszonty, hogy parancsoljon a beszedett élelmiszerek küldése felől, hogy „ne legyen, hogy urunk élés nélkül menjen...”

³³ EOE, XIII. 43.

³⁴ MNL OL P1239. 9. d. 2-1663-2. Nr. 3. A gyűlésről így számol be Balogh Máté: „... olyan hír futamodik, hogy az gyűlés megváltozván, holnap kezdetnék el Radnóton, kinn bizony nem keveset búsulok, hogy ország híre nélkül urunk menetele hogy legyen, s oly hirtelen az ország összegyűlessen...” Tóth: I. és II. Apafi Mihály, 87. Apafi szeptember 5-től egészen a fővezér táborába való indulásig, 20-ig Radnóton tartózkodott. Bethlen János is beszámol elbeszélésében egy gyűlésről, amelyet „a radnóti palotába hívtak össze”. Bethlen: *Erdély története*, 179.

Az országgyűlés lebonyolítása

A szokásnak megfelelően Apafi 1663 augusztusának végén küldte ki a hozzátvetőlegesen egy hónappal később tartandó marosvásárhelyi országgyűlésre szóló meghívókat,³⁵ azonban a fővezér melletti táborba szállása miatt a *congregatio* elnöklete és a főhatalom ottani képvisellete a három helytartóra hárult. Az országgyűlésen elsősorban magánjogi ügyek, a fiskalitásokat és az ország – mai szavainkkal élve – „államháztartásának” rendezését érintő kérdések kerültek megtárgyalásra.

Amellett, hogy a fejedelmi pár hatalmi pozícióját mintegy erősítve Fogarasföld *liber baronatus* státuszban Bornemissza Anna, míg az országvédelem szempontjából kiemelkedő fontosságú Gyalu Bánffy Dénes tanácsúr hatalma alá került *inscriptio* révén,³⁶ megkezdődött a hatalmi válság időszakában elpredált és bizonytalan tulajdonú vagyon felülvizsgálata is, amelynek eredményeként már ekkoriban számos más jószág is tulajdonost cserélt.³⁷

Az ország bevételeinek rendezésére és ezzel összefüggésben a fiskális jószágok rossz állapotának problémáira Bethlen János kancellár-tanácsúr hívta fel a figyelmet, s aggályait a távol lévő fejedelemnek is tudomására hozta. Bethlen álláspontja szerint a *fiscus* helyzetét érintő tárgyalás az udvartartás, a hadak tartása és a Portára küldendő adók miatt egyaránt égető kérdés. A kancellár nagy problémának látta, hogy habár vannak a kincstár kezén jószágok, egyes „fiskális várak teljességgel üresek”. Továbbá a kincstári tisztségviselők visszaéléseit is feltárta, megjegyezve, hogy az udvarbírák a majorsági bevételekből semmit nem szolgáltatottak be az ország szükségére. Emellett a várakba rendelt rendkívüli „segélyek”, így a Görgénybe küldött 1000, míg a Dévára küldött 2500 köből búza eltékozlásával világított rá a kincstári igazgatás nem megfelelő működésére, szorgalmazva a számadásvételt. Bethlen kifejtette továbbá, hogy a sóbevételekből származó 5000 tallér sem lesz elegendő a későbbiekben a kiadások teljes fedezésére.³⁸

Mindezek orvoslására több artikulust hoztak az országgyűlésen: egyebek mellett a korábban a brassóiaknak árendába adott törcsvári és a hozzá tartozó egyéb harmincadhelyeket újra fiskális kézbe vették,³⁹ a harmincadhivatal vezetését a gazdasági területen

³⁵ EOE, XIII. 244.

³⁶ Bánffy Dénes az országgyűlésen jelen nem lévő fejedelemszonyt arról értesítette, hogy ugyan Fogaras várát inscribálták számára a rendek, de a *liber baronatus* kiváltságát nem adták meg. Zsinka Ferenc: *Losonczy Bánffy Dénes és kora. (Életrajzi vázlat.)* Bp., 1914. 28. Ennek ellentmond Frank naplója, amely így számol be az eseményről: „Liber baronatus autem seu districtus Fagarassiensis unacum arce ejusdem illustrissimae dominae principissae inscribitur pro aureis 40.000.” EOE, XIII. 269. Továbbá az a tény, hogy Bornemissza Anna mint „domina terrestris”, alapvetően a korábbi *liber baronatusi* státuszhoz tartozó kiváltságokat élvezte a vár, a vidék és lakosainak irányításában. Lásd erre Uo. 249.; Dáné Veronka: *Liber baronatus a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658)*. In: *Certamen. IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese – Gálfi Emőke – Weisz Attila. Kolozsvár, 2017. 284–296.

³⁷ EOE, XIII. 251–253., 256. Nagy Tamás tanácsúr jószágainak további rendezésére lásd MNL OL P1956. 1. sorozat. 2. d. 1–311. Petki István és Béli Pál.

³⁸ MNL OL P1239. 1. d. 1–1663–4. Nr. 49–50.

³⁹ EOE, XIII. 44.

tapasztalt Cserei Farkasra bízták.⁴⁰ A kolozsmonostori harmincados hatáskörét a tordai vámszedésre is kiterjesztették, leszállították a fiskális birtokon dolgozók jövedelmét, valamint az adó kivetésének és beszedésének szabályozásán túl elrendelték a bevételekről való számadás készíttetését is.⁴¹ Természetesen ezen intézkedések inkább csak rész megoldást jelentettek a problémákra, ugyanakkor a későbbiekre nézve összegezték az ország működése, sőt fennmaradása érdekében megoldásra váró feladatokat.

Kormányzattörténeti szempontból megjegyzendő, hogy mind a távol lévő fejedelemnek, mind az országgyűlésen jelen nem lévő fejedelemsszonynak bizonyos szempontból befolyása volt az országgyűlési határozatokra. A rendek egyes döntéseik végrehajtásának megerősítését ugyanis a fejedelemsszonytól várták, aminek érdekében Bánffy Dénest instrukciójukkal Bornemissza Annához küldték. A korábban a fejedelmi címre aspiráló, fogságban tartott Zólyomi Miklós elengedésében való állásfoglaláson túlmenően mindenekelőtt a fiskális tisztektől történő számadás vételében kérték a fejedelemsszony támogatását, valamint a portai adó (későbbi) előteremtése céljából a sókikötőkből származó bevételek rendezésére is javaslatot tettek, arra intve a fejedelemsszonyt, hogy üzenetüket „ő nagysága vegye istenes consideratioba”. A rendek az ország bevételeinek növelése céljából továbbá kérték a fejedelemsszonyt mint Fogarasföld új *domina terrestris*ét, hogy engedje meg a sokadalmakban újonnan elrendelt adó beszédését erről a területről is.⁴² Emellett kiemelendő, hogy habár a törvényeket a főhatalom képviselőjeként a három helytartó hitelesítette aláírásával, mindez a fejedelem előzetes jóváhagyásával történt. A fejedelmi udvarban nagy befolyással bíró Ghillányi Gergely⁴³ ugyanis a fejedelemsszony mellett másolatban Apafinak is elküldte a meghozott törvényeket, hogy „nagyságod subscribálván, azután ide visszaküldvén, úgy nyomtatatván ki, [...] úgy hagyom helyben az articulust, hogy nagyságod azután meg ne búsuljon miatta”.⁴⁴ Apafi minden bizonnyal helybenhagyta a törvényeket,⁴⁵ s azokat ki is hirdették, azonban a fejedelem hazatérte utáni első generális gyűlésen több törvénycikket újratárgyaltak.⁴⁶

Az ország védelme

A váradi törökök Erdély szomszédságában való jelenléte és a partiumi, valamint a szoros értelemben vett erdélyi vármegyék területén való hódoltatási törekvései, továbbá a császári-királyi katonák erdélyi végvárakban való állomásozása és a fejedelemséghez fűződő

⁴⁰ *Székelly Oklevéltár*. I–VIII. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky-Kardoss Lajos – Barabás Samu. Bp., 1872–1934. VI. (1603–1698) 286–287.

⁴¹ EOE, XIII. 256–257., 260.

⁴² RNL SzMI Colectia Benigni. Nr. 60./8–9.

⁴³ Pályafutására és befolyására lásd Dáné Veronka: Familiáriusból patrónus. Ghillányi Gergely (1605 k.–1674) pályafutása. In: *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt – Lupescu Makó Mária. Kolozsvár, 2020. 72–84.

⁴⁴ MNL OL P1239. 1. d. 1–1663–9. Nr. 64–65.

⁴⁵ Uo. X1249 469. t. Nr. 1663./162.

⁴⁶ EOE, XIII. 291.

viszonyuk rendezetlensége szükségessé tett számos országvédelmi intézkedést az otthon maradt kormányzat részéről.

Bornemissza Anna kezdetben a „fizetett katonaság” javadalmának előteremtésén munkálkodott. A korábban a rabváltásra és egyéb katonai kiadásokra kivetett ötforintos adó restanciájának beszolgáltatására adott ki parancsot, megfenyegetve mind a Besztercei kerület lakosait, mind a királyföldieket, hogy a több száz forintnyi adó meg nem adása esetén kénytelen lesz a katonákat a lakosságra küldeni a hátralék beszedése érdekében.⁴⁷ Már az országgyűlésen is kiemelt fontosságú kérdésként került elő mind a fiskális, mind a végvárak helyzetének rendezése. A várak megfelelő löporellátásához – Apafi korábbi parancsát megismételve – Bornemissza Anna elrendelte „büdöskő”, azaz kénkő beszerzését.⁴⁸ Emellett az Erdélyben maradt kormányzat megszervezte a végvárak katonaságának ellátását is: a császári-királyi irányítás alatt álló Szamosújvár várából Georgius Goldegg, német kapitány számos alkalommal küldte ki leveleit egészen a Maros vidékéig terjedően a településeknek, továbbá Doboka és Kolozs vármegyei, valamint Beszterce vidéki falvaknak, felszólítva őket élelmiszer-beszolgáltatási kötelezettségük teljesítésére.⁴⁹ A vár élelmiszerral való ellátását a helytartók és az országgyűlés ideiglenesen a környező falvakra bízta, megállapítva, hogy a várkatonák önhatalmú élésbeszerzése még nagyobb kárt okozna a lakosoknak, mint a törvény szabta beszolgáltatás.⁵⁰ A terhek enyhítése érdekében Ébeni István a kolozsvári és szamosújvári várak magyar előjárójaként folytatott tárgyalást a várkatonák ellátásáról, s a német kommandáns, a térség pusztulását figyelembe véve, végül falvanként 50 köből búzát, 50 köből zabot és egy-egy köből lencsét és borsót várt a vár(ak) katonasága számára.⁵¹ Az erdélyi kormányzat a kolozsvári német kommandáns embereinek is szabad járást engedett – egyebek mellett Szebenbe és Brassóba – különböző termékek beszerzése céljából.⁵² A délebbre fekvő vőhelyek közül Déva várának ellátásáról vannak adataink. A végvár élelmezésére és a *praesidium* fizetésének kiegyenlítésére a Hunyad vármegyéből, valamint Fehér vármegye alsó járásából származó bevételeket különítették el. A katonaság fizetésének akadozása ugyanakkor a várvédők elégedetlenségéhez és fenyegetőzéséhez vezetett, miszerint „pusztán hagyják a várat” a hópénz elmaradása esetén.⁵³ A helytartók végül Keresztesi Ferenc tanácsurat küldték a várba a katonákkal való egyeztetésre.⁵⁴ A dévai őrséggel való megegyezés különösen fon-

⁴⁷ MNL OL X1249 469. t. Nr. 1663./179.; X7314. 19048. t. Bornemissza Anna Simonyi Jánosnak. Castro Ebesfalva, 1663. október 24., Bornemissza Anna Simonyi Jánosnak. Castro Ebesfalva, 1663. november 8.

⁴⁸ Uo. X1249 469. t. Nr. 1663./190.

⁴⁹ „Dispositio enim est, universi pagi ex Comitattu Colosiensi Claudiopolim, ex Comitattu vero Dobociensi ad hanc arcem Samosuyvariensem recte et sine tergiversatione omnium frugum decimas administrare debeant.” Uo. Nr. 1663./175. A Körös-vidéki falvakra lásd Uo. Nr. 1663./187.

⁵⁰ Uo. Nr. 1663./178.

⁵¹ Uo. Nr. 1663./196–197.

⁵² Uo. Nr. 1663./167.

⁵³ Uo. P1239. 9. d. 2–1663–10. Nr. 24–25.

⁵⁴ Uo. Nr. 26–27. Itt érdemes megjegyezni, hogy csak Béli Pál és Petki István hozta meg ezt a döntést, mivel Andreas Fleischer „betegsége és egyéb dolgai” miatt visszatért Szebenbe. Kormányzati szempontból érdekes, hogy a két helytartó Bornemissza Annára bízta a döntést, hogy a Dévára küldött parancsukat elküldi-e Szebenbe aláírattni és lepecsételtetni a harmadik helytartóval, Andreas Fleischerrel, vagy elegen-

tos volt a másik déli, Hunyad vármegyei véghely, [Maros]Illye bizonytalan állapota miatt. Az oszmán-törökök fenyegetőzése miatt ugyanis már ekkoriban felmerült, hogy szerencsésebb lenne leromboltatni a várat, nehogy az a temesvári törökök kezére kerüljön. Minderről a fejedelemszpony – valószínűleg a helytartókkal történt egyeztetést követően – kikérte a tanácsurak véleményét. Közülük Kapi György censurája ismeretes, aki a végvár megmaradása mellett foglalt állást,⁵⁵ s a véghely ekkoriban még bizonyosan elkerülte az „elhányatást”, amelyre végül csak 1670-ben került sor.⁵⁶ Az északi erősségek közül Kővárt kell kiemelni, amelyben ekkoriban szintén német őrség állomásozott. A véghely Erdélyhez való pártoltatása a felső-magyarországi németek elleni védekezés és az információszerzés érdekében a későbbiekre nézve elengedhetetlen volt, amihez az első lépést a vár magyar főkapitányának, Teleki Mihály személyének megnyerése jelentette. A korábban „Habsburg-párti” Teleki, habár a fejedelemmel már megkezdte a tárgyalást az Erdélyhez való átértelmezéséről, Apafi hadba vonulása miatt a vele való végső egyeztetés szintén az otthon maradt kormányzatra hárult. Több tanácsúr biztatására Teleki Erdélybe érkezett, s Bornemissza Anna is engedélyezte Telekinek, hogy „előmutathatja magát az ország előtt, dolgait ott jó karban hagyván, Görgénybe menjen”.⁵⁷ A megegyezés minden bizonnyal sikeres volt, a kővári főkapitányi tisztségét megőrző Telekire már ekkoriban számítottak – egyebek mellett, ahogy fentebb említettük – a hadakozásból visszavonuló tatár, moldvai és havasalföldi hadak helyzetéről való információk begyűjtésében. Teleki személyének és a kővári vár megtartásának fontosságát jelzi továbbá az is, hogy megkezdődött a fejedelemszponnyal és a tanácsurakkal való egyeztetés a kővári katonaság számára való élésbeszerzésről.⁵⁸

Azontúl, hogy a kormányzat elkezdte a fiskális és végvárak állapotának rendezését, újabb kihívást jelentett az oszmán-törökök hónapokig Erdély területén való kvártélyozása s a fejedelemségből való kivonulásuk megszervezése. Ezt a nehéz helyzetet a fosztogatók, rablók országszerte kihasználták, s megfélemlítésükre a rendek a fejedelemszponnytól dragonyosok hadba állítását kérték.⁵⁹ A kérést pontosítva, a határ menti törvényhatósági tisztséget is viselő tanácsurak – így Bánffy Zsigmond és Bánffy Dénes – Bornemissza Annával egyeztetve 100–100 dragonyos és mezei had kiküldését indítványozták. Emellett a

---

dőnek ítéli a kettőjük aláírásával és pecsétjével kiadni a parancsot, esetleg saját maga neve alatt adja ki a rendelkezést.

⁵⁵ MNL OL X1892 11694. t. Kapi György Bornemissza Annának. 1663. november 20.

⁵⁶ Uo. P2269. K. Papp Miklós hagyatékának maradéka. 12./a. Nr. 148.

⁵⁷ Uo. P659. 54. cs. Nr. 1117./26. Ki kell emelnünk, hogy Teleki mellett mások is – Apafival való megegyezést követően, bizonyára a hadba vonulása miatt – az Erdélyben maradt kormányzat tárgyalásai értelmében telepedtek át a szoros értelemben vett erdélyi területekre, s tértek Apafi hűségére, többek között a császári-királyi katonákkal teli várakból és környékeikről. Lásd erre a teljesség igénye nélkül uo. X1249 469. t. Nr. 1663./192., 194., 200., 201. Hasonlóan történt a Kemény Simon számára adandó amnesztia kérdése is, amelyet a rendek Apafi „fejedelmi kegyelmessége” alapján tárgyaltak meg az országgyűlésen, saját támogató álláspontjukról értesítve a fejedelmet. Uo. X1892 11694. t. Az erdélyi rendek Apafi Mihálynak. Civitate Vásárhely ex generalibus nostris comitiis, 1663. október 8.

⁵⁸ Uo. P659. 54. cs. Nr. 1117./29.; TML, II. 642.

⁵⁹ RNL SzMI Colectia Benigni. Nr. 60./8–9.

„latrok cirkálása” érdekében [nagy]enyedi és egyéb Fehér vármegyei hadak bevetését is tervbe vették.⁶⁰

A portai kapcsolattartás

A vizsgált időszakban mind az Erdélyben maradt kormányzat, mind a távol lévő fejedelem az ekkori kapitihán, Jankó Péteren keresztül tartotta a kapcsolatot az oszmán-török udvarral.⁶¹ A portai követ mellett ugyanakkor a hatékony ügyvitel érdekében elengedhetetlen volt a tolmács megléte, s fizetésének előteremtéséről az erdélyi kormányzatnak kellett gondoskodnia. Jankó több ízben fordult ez ügyben Apafihoz, a helytartókhöz és a fejedelemszszonyhoz egyaránt, tudatva, hogy „az ország dolgában lévén fogatkozás”, amennyiben nem küldik meg a Rácz János nevű tolmács által kért kétszáz tallérnyi javadalmat. Habár a nyár végén az Erdélyből küldött száz tallért Jankó helyben száznegyven tallerra kipótolta, így Rácz még vállalta a szolgálatot, a következő hónapokban az erdélyi kormányzat által meghatározott *conventio* szerint járandó száz tallérért már csak egy szerényebb képességű, Jakab nevű zsidó szegődött el a feladatra, Jankó nagy elégedetlenségére.⁶²

Az erdélyi kormányzat számára legégetőbb kérdés – a fentebb említett helyi védekezésen túlmenően – a néhány évvel korábban létrejött váradi török tartomány és Erdély között húzóódó határ stabilizálása volt, ami gyakorlatilag az oszmán-törökök hódoltató törekvéseinek megakadályozását, de legalábbis mérséklését jelentette (volna). Ezen kérdéskör és egyéb, aktuális kormányzati ügyek megtárgyalására a helytartók és a „tanácsi rend” egyes tagjai Segesváron, 1663. november elején gyűlést tartottak, s a tárgyalások részleteibe a fejedelemszszonyt is beavatták.⁶³ Az erdélyiek az Ali pasa hitlevelén alapuló határigazítást, vagyis kizárólag a korábbiakban is a Váradhoz tartozó területek átadását szorgalmazták. Ezzel szemben a váradi törökök hódoltató törekvései már ekkoriban a bihari településeken túl, egyéb partiumi és a szoros értelemben vett erdélyi falvakat is érintettek: a törökök szinte Zaránd vármegye egészét igyekeztek saját tartományukhoz csatolni, továbbá Dés és a környező sóakna művelésével foglalkozó települések elfoglalását is kilátásba helyezték.⁶⁴ Utóbbi falvak megtartása a fejedelemség szempontjából különös jelentőséggel bírt, ugyanis – ahogy az erdélyiek fogalmaztak – a „hatalmas császár adójának egyik részének kell kitelleni” belőle.⁶⁵ A fennálló problémák rendezése érdekében Bornemissza Anna már a fejedelem távozásakor értesítette a helyzetről a portai előljárókat, akik Apafi hadba vonulását ugyan üdvözlötték, azonban a fejedelemszszony azon

⁶⁰ MNL OL P1239. 9. d. 2-1663-4. Nr. 8.

⁶¹ Bíró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár, 1921. 129.

⁶² RNL KMI Colecția Personală Kemény József. Fond 594. Nr. 1353./1.; MNL OL P1239. 1. d. 1-1663-12. Nr. 70-75.; 9. d. 2-1663-7. Nr. 15-17.; X1892 11694. t. Jankó Péter Bornemissza Annának. Drinápoly, 1663. november 3.

⁶³ RNL KMI Colecția Personală Kemény József. Fond 594. Nr. 1353./1.; MNL OL P1239. 1. d. 1-1663-17. Nr. 87-88. A fejedelmi tanács tagjai közül eddigi ismereteink alapján Bethlen János vett részt a segesvári gyűlésen. MNL OL P1239. 1-1663-4. Nr. 51.

⁶⁴ Uo. X1892 11694. t. Jankó Péter Bornemissza Annának. Drinápoly, 1663. november 3.

⁶⁵ Uo. P1239. 1. d. 1-1663-12. Nr. 74-75.

kérését, miszerint Ali pasa hitlevele értelmében kezdjék meg a határrendezést, s kötelezzék erre a váradi pasát is, visszautasították. Mindezt azzal indokolták, hogy a fejedelmet az ország dolgai miatt – beleértve a váradi törökökkel való határkérdést – hívatta a fővezér maga mellé, így a kérdés rendezése nem a „hatalmas császár udvarából” fog megtörténni, mert e tekintetben minden a fővezérre van bízva.⁶⁶ Jankó végül az oszmán-török előljárákkal való tárgyalás értelmében mind a hódoltató leveleket, mind az „urak” – vélhetően a helytartók – levelét törökre fordíttatta, s elküldte a fővezérnek, annak érdekében, hogy feltárja, a fejedelem távozását követően milyen rossz állapotba került az ország. Az erdélyi kormányzat valóban bizakodhatott a váradi törökök hódoltatásainak mérséklődésében, ugyanis a Porta a rendezés érdekében saját küldöttjét is a fővezérhez menesztette, továbbá a kajmakám ígéretet tett arra nézve, hogy „nemhogy falut, de egy házhelyet sem bántanak, ami Erdélyhez való”, valamint, hogy a fővezért is felszólítják Erdély oltalmazására.⁶⁷

Az Erdélyben maradt kormányzat a Portára küldendő, nyolcvanezer tallérra megemelt adó csökkentése érdekében is erőfeszítéseket tett. Ugyancsak Jankó Péter tárta a nehézségeket a portai előljárok elé: az adóleszállítás szükségessége mellett az erdélyiek azzal érveltek, hogy az ország egy részét a német pusztítja, másik része Váraddal együtt elveszett, s a fejedelem fennhatósága alatt maradt terület s az ottani lakosok soha nem voltak adófizetők, hiszen ők „hadban szolgáló rendek”. Az adóterhek csökkentésére, pontosabban a korábbi állapotba, vagyis az évi negyvenezer tallérra való visszaállítására – a hódoltatások megszüntetéséhez hasonlóan – az erdélyiek ugyan ígéretet kaptak a Portán, a tárgyalások mégsem hoztak orvoslást a problémákra,⁶⁸ s mindkét kérdés Apafi Erdélybe való visszatérését követően, a korszak egészében az erdélyi-oszmán-török viszony súlyos konfliktusforrása maradt.

A felső-magyarországi vármegyék és városok Erdélyhez való csatlakozásának kérdése

Apafi hadba szállásának előkészületeit – ahogy a bevezetőben kifejtettük – némi bizonytalanság vette körül a tekintetben, hogy vajon szükségszerű lesz-e, hogy a fejedelemmel a teljes erdélyi haderő elhagyja az országot. Csupán közvetlenül a táborba indulás előtt vált világossá, hogy a fejedelemnek csak udvara egy részével kell a fővezér táborában megjelennie.

Mindez a fővezértől szeptember elején Radnóra érkező követek révén vált nyilvánvalóvá, s az általuk hozott parancslevelekből kiderült, hogy Apafinak a keresztény területek törökökhöz való átpartolásának megkönnyítése érdekében szükséges a fővezér táborába sietnie. A pontos feladat és ezzel összefüggésben a részleges erdélyi haderővel való hadba szállás oka is körvonalazódott. Az erdélyieket ugyanis nem a hadszíntéren, a küzdelemben

⁶⁶ MNL OL X1892 11694. t. Jankó Péter Bornemissza Annának. Drinápoly, 1663. november 3.

⁶⁷ Uo. P1239. 1. d. 1-1663-12. Nr. 74-77., 9. d. 2-1663-7. Nr. 15-17.

⁶⁸ Uo. 1. d. 1-1663-12. Nr. 76-77.

való csatlakozás céljával hívta maga mellé a fővezér, hanem nyilvánvalóan Bethlen Gábor sikereit szem előtt tartva abban reménykedett, hogy az erdélyi fejedelem nevével, harc nélkül a maguk oldalára tudják állítani a felső-magyarországi vármegyéket és városokat.⁶⁹ Annak ellenére, hogy Apafi már a fővezér táborából megkezdte a parancs teljesítését,⁷⁰ felvette a kapcsolatot az otthoni helyetteseivel, s továbbküldésre hazaküldte nekik a felső-magyarországi vármegyéknek és városoknak szóló, átpártolásra buzdító pátenslevelét. A helytartók a sebesvári tárgyalásukat követően a fejedelem parancsának másolatához saját misszilisüket csatolva továbbították a címzettekhez a rendelkezést.⁷¹

A leveleket Körösi Nagy István nagy nehézségek árán „kézbesítette” a felső-magyarországi részekre, ugyanis, ahogyan a fejedelemasszonyt [Máramaros]Szigetről informálták az ügy előrehaladásáról, a küldöttet „lesték és űzték”, de végül sikerült véghez vinnie a feladatot. A vállalkozás sikerességét azonban megnehezítette, hogy a szatmári „palatinus” (a vár kapitánya) komoly büntetés terhe alatt megparancsolta, hogy az Erdélyből küldött pátenseket – azok elolvasása nélkül – azonnal küldjék kezébe. Annak ellenére, hogy bizonyosan több levelet „lefoglaltak”, a hírek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a rendelkezés számos alkalommal célba ért, s a vármegyék ugyan hajlottak a csatlakozásra, azonban attól tartva, hogy a szatmári németek rájuk törnek, nem vállalkoztak az átpártolásra.⁷² A másodkézből származó híresztelések mellett Nagybánya szabad királyi város helytartókhöz címzett levele is egyértelművé tette a felső-magyarországi területek Erdélyhez történő átpártolásától való elhatárolódását, leszögezve a Habsburg-hatalom alatt való együvé tartozásukat.⁷³

Apafi és az erdélyiek „bevetése” így nem hozta meg az oszmán-törököknek a várt eredményt, s a fejedelmet a tárgyalásokat követően hazabocsátották, kíséretével 1663. november végén–december elején ért vissza az Erdélyi Fejedelemségbe.⁷⁴

⁶⁹ TML, II. 560. Teleki Mihály édesanyja, Teleki Jánosné fiához intézett levelében az alábbiakat jegyezte meg: „Az török azt mondta a fejedelemnek, hogy az urakat mind melléje vegye, csak szintén Bethlen Jánost s Bánfi Sigmondot hagyja az országban. Olyan bizalommal viszik ki az fejedelmet, hogy a keresztény városok s várak inkább meghajol a fejedelemnek.”; Tóth: I. és II. Apafi Mihály, 87. „September 5. [Indultam] Radnóthra. Jött azon nap az fővezértől Ali bég és Muharin aga hozzánk levéllel, hogy induljunk, mivel a magyarországiak is akarnának hódolni.” Vö. Bethlen: *Erdély története*, 172.

⁷⁰ SZTE KKK Szádeczky-Kardoss Béla hagyatéka. Ms. 54. Apafi Mihály Bornemissza Annának. Érsekújvár, 1663. október 21. „..... immár a hódolatot leveleket is kiküldjük, maga megparancsolta, egész Poson vármegyétől fogva Erdélyig ide hozzám küldte hódolni, magad is írj Bocskainé asszonyomnak postán, intse az urát, mentest hódoljanak aszerint, amint a levelek vannak, mert bizony veszedelem léssen a fejeken.” Vö. Bethlen: *Erdély története*, 190–191.

⁷¹ MNL OL P1239. 1. d. 1-1663-15. Nr. 82., 1-1663-17. Nr. 87-88.

⁷² Uo. 9. d. 2-1663-11. Nr. 28.

⁷³ Uo. 1. d. 1-1663-15. Nr. 82. A nagybányai előljárók levelükben az alábbiakkal magyarázták elhatárolódásukat: „..... mind nemes vármegyénk, mind az felső szabad királyi városok, hasonlatosképpen ő felsége hívei és peculumai, kikkel mivel azon egy szabadságban, határban vagyunk és azon egy ország törvényeivel is élünk, mint szinte ennek előtt mindenkor, úgy mint jó emlékezetű néhai Bethlen fejedelem idejében, és egyéb időkben, s motusokban is, azoknak rendekből ki nem szakadhattunk, úgy mostan is mi magunktól, miképpen cselekedhessünk mind az unio, s mind pedig hűségünk ellen valamit, kegyelmetek maga bölcsen considerálhatja.”

⁷⁴ Tóth: I. és II. Apafi Mihály, 88.; TML, II. 645.

Összességében elmondható, hogy a fejedelem hozzávetőlegesen három hónapnyi országhatáron kívül való tartózkodásának időszakában az általa kinevezett helyettesei, a helytartók, valamint Bornemissza Anna fejedelemszöny és a fejedelmi tanács otthon maradt tagjai is kivették részüket a felső szintű kormányzat irányításából.

A források ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy Apafinak számos kormányzati intézkedésre az országhatáron túlról is befolyása volt. Amellett, hogy az Erdélyben maradt helyettesei szinte minden kormányzati döntésről informálták őt, a Portán lévő *kapitiha*, Jankó Péter szintén rendszeresen értesítette a fejedelmet a fennálló helyzetről, több esetben tőle is orvoslást várva a felmerülő problémákra. Emellett a felső-magyarországi vármegyék és városok átpártolására buzdító, Apafi által kiadott és a címzettekhez való továbbításra hazaküldött fejedelmi pátenis, valamint az a tény, hogy a helytartók által levezetett országgyűlésen hozott törvényeket publikálásuk előtt az erdélyi vezető politikusok helyben hagyatták a fejedelemmel, az otthon maradt kormányzat korlátozott felhatalmazására utalnak.

Kiemelendő, hogy a helytartók és a fejedelemszöny egyaránt igyekeztek a felmerülő problémákra hatékony megoldást találni: kormányzati döntéseik értelmében megkezdődött a császári-királyi várórséggel való egyeztetés és a végvárak ellátásának biztosítása. Az országgyűlésen az „államháztartás” helyreállítása érdekében a későbbiekre nézve is előremutató döntések születtek, továbbá a váradi törökök jelenléte miatt kialakult kihívásokra, a lehetőségekhez mérten – helyi szinten és a portai tárgyalások révén egyaránt – az erdélyi kormányzat eredményesen reagált.

Ezenfelül a fejedelmi kormányzat működése szempontjából érdemes megjegyezni, hogy a későbbiekben a teljes Apafi-korszakban jellemző kormányzati struktúra nyomai már ebben a rövid periódusban is megmutatkoztak: az országos jelentőségű ügyeket vivő, részben a fejedelmi hatalmat képviselő fejedelemszöny – a „tanácsi rend” tagjaira támaszkodva, személyes egyeztetést követően és/vagy censuráikat bekérve – rendelkezett egy-egy nagyobb jelentőségű kormányzati kérdésben. A helytartók pedig, akik egyben tanácsurak is voltak, egymást és a fejedelemszöny munkáját segítve vettek részt a nagyobb horderejű politikai döntések meghozatalában.

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi *Population and Landholding Structures on the Great Plain before the Mongol Invasion* 161
- Ágnes Szabó-Turákné dr. *The Career Mobility of the Officials of the Hungarian Chamber between 1527 and 1567* 193
- Veronka Dáné *A Transylvanian Aristocratic Court in the Middle of the Seventeenth Century. The continuous servants of János Kemény* 207
- Ágnes Szalai *The Lieutenants, Anna Bornemissza and the Governmental Role of the "Councillor Estate" during the Absence of Prince Mihály Apafi I in 1663* 227
- Ágnes Deák *An Unknown Conservative Compromise Draft from 1864* 241

DATABASE

- Ágnes Szabó-Turákné dr. *The Career Mobility of the Officials of the Hungarian Chamber between 1527 and 1567* 259

HERITAGE

- Zoltán I. Tóth *Székelys and Romanians in the Gesta Hungarorum of Master Simon of Kéza* 289

COMMEMORATION

- Zsuzsanna J. Újváry *Vera Zimányi (1930–2021)* 315
-

E számunk szerzői

Dáné Veronka, PhD, főlevéltáros, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára • Prof. Dr. Deák Ágnes, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék • F. Romhányi Beatrix, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet • Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes, fiatal kutató, BTK TTI, Kora újkori osztály • Szalai Ágnes, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, BTK TTI • [I. Tóth Zoltán], történész, akadémikus, dékán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Kar • J. Újváry Zsuzsanna, PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Újkori Történeti Tanszék, Történettudományi Doktori Iskola, Társadalom- és életmódtörténeti Szekció

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

